

REFERAT

Mavzu: Samarqand viloyati etodemografiyasi

Bajardi: Akbarov M.

Tekshirdi: Ravshanov SH.

Samarqand – 2016

Samarqand viloyati etodemografiyasi

Reja:

- 1. Samarqand viloyati etodemografik qiyofasi**
- 2. Aholi sonining o'sishi**
- 3. Samarqand viloyati aholisining o'sishida tabiiy va mexanik harakatning o'rni**

Samarqand viloyati etodemografiyasi

Aholi sonining o'sishi, joylanishi va boshqa demografik ko'rsatkichlari respublikamiz hududlarida turlicha xarakterga ega. Bu esa ushbu jarayonlarning ayni vaqtda geografik xususiyatlaridan dalolat beradi. Shu jihatdan qaraganda Samarqand viloyati o'ziga xos geodemografik vaziyatga ega. Respublika aholisi singari Samarqand viloyat aholisi ham tabiiy ko'payish hisobiga o'smoqda.

So'nggi yillarda Samarqand viloyatida aholi tabiiy harakati, ya'ni tug'ilish va o'lim hollari biroz pasaygan. Viloyat aholisi, 2006 yil 1 yanvar ma'lumotiga ko'ra, 2915.3 ming kishidan iborat bo'lib, bu ko'rsatkich 1989 yildagiga nisbatan 633.4 ming kishiga ko'paygan yoki 127.7 foizga o'sgan; ko'rilayotgan yillarda o'rtacha yillik ko'payish 1.45 foizga teng bo'lgan. Viloyatning 25,6 % aholisi, ya'ni 746.6 ming kishi shaharlarda, 74,4 foizi yoki 2168.7 minggi qishloqlarda yashaydi.

Qishloqlarda aholi sonining o'sishi shaharlarga nisbatan birmuncha yuqori bo'lsada, biroq keyingi yillarda bu joylarda ham aholi soni sekin o'smoqda. Bunga asosan tug'ilish ko'rsatkichining kamayishi, oilada ko'pchilik hollarda avvalgidek, beshinchi, oltinchi, yettinchi, sakkizinchi farzandlarning tug'ilmayotganligi bo'lishi

mumkin. Ayni vaqtda qishloqdagi oilalarning aksariyat ko'pchiligi to'rtta farzand bo'lishini xohlashmoqda.

Viloyat hududlarida aholi sonining o'sishida ma'lum darajada hududiy tafovutlar mavjud bo'lib, ular tumanlarning demografik xususiyatlari va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish imkoniyatlariga mos ravishda turlicha shakllanadi.

Tumanlar aholi sonining o'sish sur'ati bo'yicha uch guruhni ajratish mumkin. Ular quyidagilar:

- 1.Aholi soni o'sish darajasi yuqori bo'lgan tumanlar (147,8 % va undan ortiq): Ishtixon, Payariq, Urgut, Narpay;
- 2.Demografik rivojlanish sur'ati o'rtacha bo'lgan hududlar (130,6-147,7 %): Kattaqo'rg'on, Bulung'ur, Jomboy, Oqdaryo, Pastdarg'om, Paxtachi, nurobod;
- 3.Aholi soni nisbatan sekin o'sayotgan tumanlar (130,5 % va undan kam): Tayloq, Samarqand va Qo'shrabot.

Viloyat tumanlari shaxar va qishloq axolisining o'sishidagi tafovutlar, eng avvalo, joylarning iqtisodiy ixtisoslashuvi va axoli milliy tarkibining turlichaligiga bog'liq. Masalan, Pastdarg'om (112,2 %), Paxtachi (115,8 %), Narpay (114,0 %) va Bulung'ur (120,2 %) tumanlarida shaxar axolisining qishloq axolisiga nisbatan o'sish sur'ati ancha past. Mazkur tumanlarda qishloq xo'jalik tarmoqlarini joylashtirish va uni qayta ishlash bilan bog'liq xolda sanoatning tashkil etilishi axoli mashg'ulotiga va yashash tarziga ma'lum darajada ta'sir etadi. qolgan tumanlarda shaxarlar asosan qishloq tumanlari markazi vazifasini o'taganligi sababli shaxar va qishloq axolisining o'sishidagi farqlar katta emas.

Qishloq aholisining o'sish darajasi Ishtixon (170,3 %), Payariq (168,2%), Urgut (157,7 %), Bulung'ur (151,5 %) tumanlarida yuqori. Ushbu tumanlarda, viloyatning boshqa tumanlaridan farq qilib, gidrografik shaxobchalar va axolining yer bilan ta'minlanganligi ancha yaxshiroq.

Qishloq aholisi Qo'shrabot va Samarqand tumanlarida biroz sekin o'smoqda (113,26-120,77%). Bu holatga tumanlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Jumladan, Qo'shrabot tumani tabiiy geografik jihatdan tog' va tog'oldi hududlarida joylashgan bo'lib, qishloq xo'jaligining asosan lalmikor dehqonchilik va yaylov chorvachiligiga ixtisoslashganligi, aholisining siyrak o'rnashganligi, axoliga xizmat ko'rsatish soxalarining past darajada ekanligi ham aholining sekin o'sishiga olib keladi.

Samarqand tumanining esa viloyat markazini bevosita o'rab turganligi axolisining nixoyatda zich joylashuviga sabab bo'lgan. Bundan ko'rinib turibdiki, tumanda yer resurslarining taqchilligi axolini uy-joy bilan ta'minlash muammosini keltirib chiqaradi. Natijada, umumiy xollarda axolining sekin o'sishi kuzatiladi.

Aholi sonining o'sishi

Aholi sonining o'sishiga uning mexanik harakati ham ta'sir ko'rsatadi. Keyingi yillarda respublika aholisi mexanik ko'payishining manfiy tomonga o'zgarishidagi holat viloyat va uning tumanlarida ham kuzatiladi. Masalan, 2004 yilda viloyatga kelganlar 9675 kishini, ketganlar esa 18658 kishi, migratsiya qoldig'i minus 8983 kishini tashkil etdi. Migratsiya qoldig'i ming kishiga hisoblaganda, ko'rsatkichlar yuqoridagilarga mos ravishda minus 3,4; 6,5 va 3,1 dan iborat bo'ladi. Samarqand shahar kengashida har ming kishiga kelganlar 8,2 ketganlar 12,2 migratsiya qoldig'i -4,0 kishiga teng. Kattaqo'rg'on shahar kengashida esa bu ko'rsatkich 1,6; 12,2 va 10,6 bo'lib, migratsiya saldosidagi farq birmuncha kattaroq.

Aholining mexanik harakatida ham ma'lum darajada hududiy tafovutlar kuzatiladi. Jumladan, Qo'shrabot va Paxtachi tumanlarida kelganlar, har ming kishiga hisoblaganda, boshqa hududlarga nisbatan biroz ko'pchilikni tashkil etadi. Ushbu

yilda ketganlarning hajmi bo'yicha ham mazkur tumanlar yetakchi hisoblanadi. Ushbu tumanlarda aholining mexanik harakatida yoshlar salmog'i yuqori bo'lib, axoli migratsiyasi jarayoni xududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga mos ravishda sodir bo'ladi. O'qishga, ishga yoki xizmat safariga borganlarning bir qismi o'zi yashayotgan joyga qaytishmoqda, qolganlari esa borgan joylarida doimiy yashab qolmoqda. Natijada, bu tumanlarda axolining mexanik ko'payishi boshqa tumanlarga qaraganda ancha past.

Aholisi soni ko'pligi bo'yicha viloyatda birinchi o'rinda turadigan Urgut tumanida o'rtacha yillik mutloq ko'payish 6,1 ming kishini tashkil etadi. Garchi aholi soni miqdoriga ko'ra Samarqand tumani (261,0 ming kishi) Pastdarg'om tumanidan (252,4) yetakchi hisoblansada, biroq ularda aholi sonining o'rtacha yillik mutloq ko'payishida birmuncha farq bor (3,8 va 4,3 ming kishi). Mazkur jarayonga asosan tug'ilish darajasi ta'sir qiladi, ya'ni Samarqand tumaniga nisbatan Pastdarg'om tumanida tug'ilish koeffitsiyenti yuqoridir.

Viloyat aholisining hududiy tarkibiga tabiiy sharoit bevosita ta'sir qiladi. Jumladan, aholi qadimdan tabiiy sharoiti qulay bo'lgan, sug'orma dehqonchilik rivojlangan hududlarda zich yashab kelgan. Hozirgi kunda ham aholi yirik va o'rta shaharlar hamda magistral yo'llar atrofining demografik sig'imi ancha yuqori. Binobarin, tumanlar miqyosida aholining joylanish salmog'i bir xil emas. Tumanlarning tabiiy sharoiti, yer resurslari bilan ta'minlanganlik darajasi, iqtisodiy geografik o'rni ta'sirida aholining joylashuvi ham har xil. Aholining hududiy mujassamlashuvi bo'yicha Urgut tumani viloyatda oldingi o'rinda turadi (10,3 %). Keyingi o'rinlarni Samarqand va Pastdarg'om tumanlari egallaydi (9,1-8,8 %). Urgut tumanida 1994 yilda viloyat aholisining 9,4 foizini o'zida mujassamlashtirgan bo'lsa, 2005 yilda bu ko'rsatkich 10,3 foizni tashkil etdi.

Samarqand viloyati aholisining o'sishida tabiiy va mexanik harakatning o'rni

Samarqand viloyati aholisining o'sishida tabiiy va mexanik harakatning o'rni (1991-2005 yy.)

T/r	Tumanlar	Aholi soni, ming kishi		Umumi y ko'payish, ming kishi	Shundan		Foiz hisobida	
		1991	2005		Tabiiy ko'payish, ming kishi	Migratsiya qoldig'i, ming kishi	Tabiiy ko'payish	Migratsiya qoldig'i
1	Viloyatda	2218.1	2915.3	697.2	831.0	-133.8	119.1	-19.1
2	Samarqand sh	394.6	388.6	-6.0	54.7	-60.7	...	...
3	Kattaqo'rg'on sh	69.3	75.4	6.1	19.4	-13.3	318.0	218.0
4	Oqtosh sh.	30.0	34.5	4.5	6.8	-2.3	151.1	-51.1
5	Urgut sh.	39.0	55.5	16.5	17.4	-0.9	105.4	-5.4
6	Bulung'ur	96.4	138.2	41.8	47.1	-5.3	112.6	-12.6
7	Jomboy	90.1	125.9	35.8	35.9	-0.1	100.2	-0.2
8	Ishtixon	124.8	180.5	55.7	61.5	-5.8	110.4	-10.4
9	Kattaqo'rg'on	144.0	202.9	58.9	63.0	-4.1	106.9	-6.9
10	Narpay	86.2	125.1	38.9	40.7	-1.8	104.6	-4.6
11	Nurobod	83.0	107.2	24.2	32.8	-8.6	135.5	-35.5
12	Oqdaryo	80.4	112.3	31.9	33.8	-1.9	105.9	-5.9
13	Poyariq	132.6	191.1	58.5	64.4	-5.9	110.0	-10.0
14	Pastdarg'om	185.5	257.3	71.8	80.3	-8.5	111.8	-11.8
15	Paxtachi	87.1	117.4	30.3	33.8	-3.5	111.5	-11.5
16	Samarqand	206.1	265.4	59.3	61.5	-2.2	103.7	-3.7
17	Toyloq	101.5	142.2	40.7	41.1	-0.4	100.9	-0.9
18	Urgut	201.6	299.9	98.3	102.5	-4.2	104.2	-4.2

19	qo'shrabot	65.9	95.9	30.0	34.3	-4.3	114.3	- 14.3
----	------------	------	------	------	------	------	-------	-----------

Aholi joylanish salmog'ining eng past ko'rsatkichi Nurobod tumanida kuzatiladi (3,7%). Biroq ushbu tuman viloyat xududining 28,0 foizini ishg'ol qilib, bu borada tumanlar orasida yetakchilik qiladi. Tumanning katta qismi cho'llardan iborat bo'lishi aholining siyrak joylanishiga sabab bo'lgan.

Aholi sonining o'sishi, uning tabiiy va mexanik xarakati natijasida joylarning demografik sig'imi xam o'zgarib boradi va bu, eng avvalo, zichlik ko'rsatkichlarida o'z aksini topadi. Ma'lumki, aholi azaldan tabiiy sharoiti qulay, obikor dexqonchilik rivojlangan joylarda zich yashab kelgan.

Viloyat hududidan Zarafshon daryosining oqib o'tishi aholi joylashuvida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu daryo bo'ylab joylashgan tumanlarda aholi zichligida ma'lum darajada ichki tafovutlar mavjud, ya'ni tumanlarning daryoga yaqin qismlarida aholi birmuncha zichroq yashaydi. Aksincha, daryodan uzoq va suv tanqis bo'lgan hududlarda aholi ancha siyrak joylashadi.

Umuman olganda, Samarqand viloyati aholisining joylashuvida quyidagi guruhlarini ajratish mumkin:

- nisbatan yuqori urbanizatsiyalashgan tumanlar (Samarqand va Tayloq tumanlari), ushbu guruh tumanlarda aholi zichligi 543,7-507,8 kishidan iborat;
- intensiv sug'orma dehqonchilik rivojlangan hududlar (Oqdaryo, Ishtixon, Payariq, Bulung'ur, Pastdarg'om, Kattaqo'rg'on, Narpay, Urgut va Jomboy tumanlari)-zichlik 138-303 kishi;
- tog' va tog'oldi, cho'l mintaqalari-Qo'shrabot, Nurobod va Paxtachi tumanlarida aholi zichligi 44-22 va 86 kishini tashkil etadi.

Viloyatda aholi zichligi o'rtacha 1 km² maydonga 174 kishi, Samarqand va Tayloq tumanlarida esa bu ko'rsatkich ancha yuqori, ular Samarqand shaxri atrofida joylashgan bo'lib, bu yerda axolining ish bilan bandlik darajasi yuqori, infratuzilma tizimi yaxshi rivojlangan va viloyat markazini yangi qishloq xo'jalik maxsulotlari bilan ta'minlashga ixtisoslashgan. Tumanlarning joylashgan o'rni, tabiiy va agroiqlimiy sharoitlari, shuningdek infratuzilmasining rivojlanganligidagi farqlar ularda aholi zichligining turlicha bo'lishiga sabab bo'ladi. Masalan, Samarqand (553 kishi) va Nurobod (22 kishi) tumanlari orasidagi aholi zichligining hududiy tafovuti 25 martadan ziyod.

Sug'orma dehqonchilik rivojlangan Oqdaryo va Pstdarg'om tumanlarida ham aholi zichligi birmuncha yuqoridir. Bunda aholi qo'l mehnati ko'p talab qilinadigan qishloq xo'jaligi bilan band. Demak, mazkur tumanlarda intensiv dehqonchilik, ya'ni yerdan unumli va samarali foydalanish yaxshi rivojlangan. Ayni chog'da tabiiy sharoitiga ko'ra, cho'l va tog'oldi mintaqalariga to'g'ri keladigan Nurobod, qo'shrabot va Paxtachi tumanlarida aholi biroz siyrak joylashgan. Ushbu hududda lalmikor dehqonchilikning ustunligi va yerdan ekstensiv foydalanish kuzatiladi. Bundan tashqari, ko'rilayotgan tumanlarda yaylov chorvachiligi ko'p ishchi kuchi talab qilmaydi. Shu sababdan mahalliy aholining obikor dehqonchilik qilinadigan rayonlarga va hatto qo'shni viloyatlarga ko'chib ketishi ham uchrab turadi.

Viloyatda infratuzilma tizimining rivojlanganlik darajasidagi hududiy farqlar va kishilarning xo'jalik faoliyatiga bog'liq holda qishloq aholi manzxlgoqlarining katta-kichikligi har xil. Jumladan, Samarqand tumanida katta qishloqlarning ko'p bo'lishi tabiiy hol. Chunki, tuman Samarqand shahriga bevosita tutashganligi sabab bu yerda urbanizatsiyalanish jarayoni boshqa tumanlarga nisbatan yuqori. Tumanda har bir qishloqqa o'rtacha 2543 kishi to'g'ri keladi. Shuningdek, daryo vodiysiga yaqin joylashgan Urgut va Pstdarg'om tumanlarida ham qishloq aholi manzilgoqlari birmuncha kattaroq.

Shahar va daryo vodiylaridan uzoqlashib, cho'l va tog'oldi hududlariga borgan sari qishloqlarning kichiklashishi va aholi zichligining pasayishi ko'zga tashlanadi. Chunonchi, qo'shrabot tumanida har bir qishloqqa o'rtacha 615 kishi to'g'ri keladi (viloyatda o'rtacha 1032 kishi). Viloyat hududining 28 foizini tashkil qiluvchi, cho'l mintaqasida joylashgan nurobod tumanida esa aholi nihoyatda siyrak yashaydi (zichlik 22 kishi). Ajablanarlisi–tumanda «O'zqishloqloyiha» ma'lumotlariga ko'ra, bitta oila xo'jaligidan iborat bo'lgan manzilgohlarni ham uchratish mumkin (beshtol va Junli qishloqlari). Bunda asosan chorvador oilalar istiqomat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari.-T.: O'zbekiston, 1996.
2. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari.-T.: O'zbekiston, 1997.
3. Asanov G.R.-Aholi geografiyasi. O'quv qo'llanma.-T.: O'qituvchi, 1978.
4. Axmedov F., Yunusov R. Qishloq aholisining talab va ehtiyojlarini o'rganish.-T.: Mehnat, 1989.
5. Axmedov E.A. O'zbekiston shaharlari.-T.: O'zbekiston, 1991.
6. Axmedov E.A., Saidaminova Z. O'zbekiston Respublikasi. Qisqacha ma'lumotnoma.-T.: O'zbekiston, 1998.